

PhDr. Michael Šebek, CSc.

Psychoanalýza a věda

Pracovní analytika jako laboratoř

Filosofie vědy

Není žádná shoda na mnoho centrálních problémů ve filosofii vědy. Někteří (Paul Feyerabend) tvrdí, že neexistuje žádná věc, kterou by bylo možno nazvat “vědeckou metodou”.

Snad většina filosofů vědy se shoduje na koherentistickém přístupu k vědě: teorie je validizována pozorováním, pokud je to možné

Silný vliv pozitivismu – počátek 19.století, Auguste Comte, vliv na sociologii: přírodní zákony přecházejí v sociální zákony, co je pozorovatelné ověřitelné a kvantifikovatelné. Přesvědčení, že všechny skutečné znalosti jsou vědecké a nakonec měřitelné !!! Durkheim v sociologii (práce o sebevraždě).

Logičtí pozitivisté (pozorování a verifikace), Karl Popper (falsifikace): snaha diktovat, co je věda a co není z abstraktních pozic

Sociologický přístup k vědě: T. Kuhn (1962) – historický pohled na vědu, která se nevyvíjela lineárně ale pomocí změn paradigmat (ne, co má vědec dělat, ale co fakticky dělá a dělal v dějinách vědy)

Sociologie a anti-pozitivismus –přelom 19. a 20. století

Německá sociologie :

Max Weber

George Simmel

Výzkum se má soustředit na kvalitativní jevy jako jsou normy, hodnoty, symboly a sociální procesy ze subjektivní perspektivy

Psychologie zůstala „viset“ v pozitivismu

Psychologie, psychoanalýza

Psychologie přijala v 19. století pozitivistickou metodologii při sledování chování – behaviorismus

Měření chování, statistické metody, kvatifikující škály,

Ale problém se zkoumáním vnitřních psychických procesů.
Jak mohou být měřeny?_____

V psychoanalýze rovněž problém zkoumání vnitřních procesů a metodologický problém: experiment?, kvantifikace?, opakovatelnost?, srovnávací skupiny?, extenzivní výzkum?

Spíše intenzivní výzkum jednotlivých případů, kvalitativní výzkum, paradigmatata (sensu Kuhn)

Filosofie vědy, psychologie, psychoanalýza (2)

Psychologie i psychoanalýza uznávají pozorování jako základní metodu – pozorování je aktivní proces.

Je ale třeba zkoumat i to, co není vidět (nejen tedy chování, ale vnitřní procesy).

Psychoanalýza a moderna

Psychoanalýza koncem 19. století přišla jako pozdní projev racionálního osvícenství, které se svým vznikem datuje zpět do 16.století. Šlo o to využít rozumových zdrojů a pozorování (senzorická zkušenost) ke zkoumání přírody

Moderna vzniká koncem 19. a začátkem 20. století. Modernismus byl emancipačním hnutím, v němž vítězství rozumu nad tradicí (náboženství, zastaralá - pokrytecká morálka, předsudky..) mělo vést k osvobození člověka. Psychoanalýza vznikla v době moderny: moderní proti tradičnímu.

Pokroky rozumu a vědy stvořily víru v pokrok

PSYCHOANALÝZA SE POKUSILA ROZŠÍŘIT ROZUM DO SFÉRY EMOCÍ, DO IRACIONALITY, KTERÁ SE NEVEŠLA DO KATEGORIÍ ROZUMU

Freud se obrátil k těm sférám motivace, které mají biologické kořeny (pudy), ale které nebyly přírodními vědami zkoumány.

Moderna, „hloubka“ a „kulturní hrdinové“

- ❖ Podle Fredrica Jamesona (1984, 1991) “Postmodernism”: pro vrcholný modernismus je centrální myšlenka “HLOUBKY”, např. kontrast mezi podstatou a jevem, binární kontrasty jako věda versus ideologie, pravé a falešné vědomí, kreativita a mechanická odcizená práce (Marx), autentičnost - neautentičnost, semiotická opozice “označující - označovaný”, Freudův pojem latentního a manifestního (vědomí a nevědomí - vytěsněné).
- ❖ Vrcholná moderna je také charakterizována velkými pionýry, kulturními hrdiny, velkými individualitami: Le Corbusier, Picasso, Einstein, James Joyce, Sartre a také Freud. Tito velkáni přinášejí nový pohled na svět a člověka a často stojí v hrdinné opozici vůči ortodoxii.

Moderna a autoritářské režimy

- ❖ Konvenční kulturní formy byly pro modernisty nejvlastnějšími nepřáteli. Kritika kapitalismu. Freudovo zkoumání sexuálního, když tehdejší morálka nic takového nepřipouštěla. Marxisté kritizovali skryté (hlubinné) formy vykořisťování. Freud šel do hloubky psychiky k vytěsněným sexuálním přáním.
- ❖ Koncem 19.století moderna vznikla v situaci, kdy většina evropských společností (Rakousko-Uhersko, Německo, Rusko) byla politicky autoritativní a náboženská ortodoxie byla ještě značně silná, převládal patriarchát a menší národy byly utiskovány (od Čech po Irsko). Ne náhodou nejsvobodomyšlnější hnutí bylo silné právě ve výše uvedených státech.
- ❖ A právě v Británii, nejliberárnějším státě v Evropě, byl modernismus slabý, spíše importovaný z kontinentu.

Rozpad moderny a psychoanalýza

- ❖ Je faktem, že modernističtí rebelové se stali v mnoha oblastech kultury vůdci nových ortodoxií. Mluví se o “mezinárodním stylu moderní architektury”, o komunismu jako o novém náboženství, původně nevinně se rozvíjející eugenika přerostla v rasismus německého nacionálního socialismu, a také psychoanalýza se stala na určité období elitářskou a do sebe uzavřenou naukou s dogmatickými prvky (snad nejvíce v USA). Ale také ve vědě svět je rozdělen na vědy, v nichž se striktně (ideologicky) musí dodržovat předem stanovené postupy (rozhodli o nich abstraktně filosofové, viz Popper, logický pozitivismus) a nevědy, které jsou devalvovány a nepočítá se s nimi.
- ❖ Postupný rozpad moderny po druhé světové válce znamená ztrátu dominantních pozic v nejrůznějších oblastech kultury, která začíná být vnímána jako pestrá, rozmanitá, to se týká i oblasti zkoumání přírody i člověka, jeho kulturní, politické, sociální a psychické determinace. Pravdy přestávají být absolutní a převládá pocit komplexity nad jednoduchostí či bipolarností. Také metodologie věd prodělává proměnu, neboť přibývá oblastí, které člověk chce zkoumat a klasická metodologie přírodních věd těmto oblastem nevyhovuje. Dominance Přírody mizí a do popředí se dostává Kultura, Příroda je také jen kulturní forma - Manuel Castells (1998).
- ❖ V psychoanalýze se daří stále novým a novým teoriím, v současné době je PA multi-teoretická

Psychoanalýza a empirismus

- ❖ Psychoanalýza vznikala v době, kdy velké filozofické autority určovaly, co je věda a co ne. Vymezování a protipóly, boj o moc. Je marxismus vědecký? Postupně též: je psychoanalýza vědecká? Freud založil psychoanalýzu jako empirickou vědu v duchu neopositivismu, její biologický (přírodovědecký) základ chtěl zformulovat do “Nárysu vědecké psychologie” (1895), ale nebylo tehdy dost poznatků o mozku a nové psychologické učení nemohlo konkurovat vzoru všech věd: fyzice (kanonická věda)
- ❖ Ve 20. letech přišel Karl Popper s kritikou neopozitivismu (postupné verifikace empirických pozorování), Hegel, Marx a Freud se stali “pseudovědci” (Pro Poppera, Grunbauma a Gellnera - neopopperiánská kritika psychoanalýzy: psychoanalýzu nelze vyvrátit ani potvrdit (ne teorie verifikace, ta by byla ještě možná, ale nefunguje falsifikace - tj. ověření teorie jejím protikladem)
- ❖ Podle Rustina (2001): kdyby Freud tolik nezdůrazňoval vědeckost psychoanalýzy, mohl se vyhnout nepříjemné popperiánské kritice, které se nemohl vyhnout marxismus.

Psychoanalýza a filosofie vědy

- ❖ Podle Rustina (2001) má psychoanalýza ontologickou i epistemologickou základnu ve filozofickém realismu, hlavně v tzv. vědeckém realismu: objekty našeho vědomí existují i mimo ně ve vnější realitě. Validní úvahy lze vést o nepozorovatelných jevech - mají stejný ontologický status. Vědecký realismus vyrostl ve 20. století jako reakce na logický pozitivismus (oddělení pozorovatelných termínů a teoretických, přičemž teoretické termíny musí projít sémantickou analýzou v pozorovatelných a logických termínech, ale byla tu vágnost v oddělení teoretických a observačních termínů)
- ❖ Vědecký realismus (kritický realismus): vědecké poznatky jsou v historickém kontextu progresivní. Vědeckému realismu vyhovuje, když nejlepší vědecké teorie jsou alespoň zčásti pravdivé, pojem přibližné pravdy zde obstojí. Ale předpokládá se posun k pravdě a vyloučení nepravdy.
- ❖ Přesvědčení, že nepozorovatelné jevy určují pozorovatelné jevy - čili lze udělat rozdíl mezi jevem a jeho příčinou

Vědecký realismus a nevědomé jevy

- ❖ Ontologie empirismu zkoumá jen to, co lze přímo vnímat. Zde je také rozdíl mezi akademickou psychologií a psychoanalýzou. Psychoanalýze vyhovuje vědecký realismus, neboť připouští možnost zkoumat nevědomé jevy, interní svět (nepozorovatelné...), topografický model, vnitřní objekty (nejsou vidět), různé části Já/Self. Vše to odpovídá modernismu (Frederik Jameson), v němž vládne pojem hloubky (resp. povrch-hloubka):
- ❖ přes molekuly až k atomům a částem atomů,
- ❖ od symptomu v medicíně k biochemické konstelaci,
- ❖ od povrchního psychického prožitku k jeho hlubinným kvalitám a příčinám: pudové impulsy, manifestní a latentní obsah snu...)

Vědecký realismus v psychoanalytické teorii

- ❖ Freud postupoval od prvního modelu (affect - trauma) k druhému (topografickému) a dále i strukturálnímu postupnými kroky ke stále složitější teorii vycházející z empirického pozorování jednotlivých případů - podle epistemologie vědeckého realismu (částečné pravdy, jejich revize a další zdokonalení nebo obohacení teorie.....), přičemž nevědomé determinanty (skryté) mají vždy svoji určitou kauzální roli. Také v Kleiniánské tradici pojmy paranoidně-schizoidní pozice a depresivní pozice prošly vývojem a jsou demontrovatelné v klinickém materiálu.
- ❖ Realistická teorie předpokládá, že příroda vzdoruje - klade překážky hlubšímu zkoumání a porozumění - překonání obtíží je tedy spojeno s jistým hrdinstvím.

Vývoj západní kultury a vědy po 2. světové válce

Psychoanalýze pomohla v západním světě až pluralitní poválečná atmosféra (počátky postmodernismu)

Vznikají nové oblasti zkoumání (např. lékařská etika, politologie, sociální vědy, human sciences), které nemohly vyhovět přírodovědecky postavenému experimentu s kontrolními skupinami a kvantifikací. Používají např. kvalitativní metody strukturovaného rozhovoru. Výsledky výzkumu prezentují nominální nebo pořadovou škálou měření.

V této atmosféře se psychoanalýza posunula “interpretativním” směrem a disputace o psychoanalýze jako vědě v přírodovědeckém pojetí se staly nedůležitými (v UK např. Donald Meltzer). Hermeneutická věda by mohla postačovat.

Thomas Kuhn (1922 - 1996) a věda postupující v paradigmatech

- ❖ Filosofickým oprávněním pluralismu ve vědě se stala práce Thomase S. Kuhna (původně fyzik, a potom historik vědy) v roce 1962: *Structure of Scientific Revolutions*. Je to zakládající text moderní sociologie vědy. Doposud filosofové analyzovali vědecké postupy a argumenty v abstraktní podobě, v metateoretických termínech, a byli jakýmsi soudci toho, co je vědecké a co není. Kuhn studoval historii věd a došel k závěru, že věda neroste nijak lineárně tím, že se ke starým faktům přidávají nová, nýbrž s novými poznatky (vědecké revoluce) dochází ke změnám pohledu na svět, objeví se nová teorie, změní se způsob myšlení. Revoluce se tedy projeví v novém paradigmatu: je to určitý vědecký program stvořený strukturami vzájemně propojených předpokladů a souvislostí, které se vytvořily v průběhu času. Rutinní vývoj paradigmat nazývá Kuhn “normální vědou”

Paradigmata a Kuhnova revoluce

- ❖ Kuhn se například nedomnívá, že poznatky kterékoli vědy v minulosti nebyly vědecké, ale odpovídaly paradigmátům té dané historické doby.
- ❖ Nové paradigma mění pohled na předměty zkoumání, mění pohled na formy pozorování a měření vytváří nové vztahy s preexistujícími poznatky.
- ❖ Freud se nesnažil dodat poznatky k těm již známým v neurologii a psychiatrii, ale totálně redefinoval lidský subjekt a identifikoval nový fenomén - nevědomí - jako klíč k pochopení nového paradigmatu v psychologii. Psychoanalýza - stejně jako ostatní vědy - má právo používat vlastní metodologii ke zkoumání nevědomých procesů
- ❖ Řada sociologů (B. Barnes, Harry Collins, Sandra Harding, Bruno Latour etc.) následovala Kuhna: důležité jsou empirické studie toho, co vědci dělají ve svých laboratořích a ne normativní abstraktní stanovení toho, co je věda a co není. Je to svým způsobem konec “idealizace vědy” a “devalvace nevědy”. Věda je nahlížena jako “sociální proces” a “sociální konstrukt” (Latour). Věda je “produkcí” institucí a korporací a ne osamělých jedinců.
- ❖ Kuhn byl obviňován z “relativismu” (postmoderna), nicméně dovolil stovkám vědeckých oblastí a zaměření, aby začaly rozkvétat bez dogmatického dohledu

Důsledky Kuhnovy revoluce v pohledu na psychoanalýzu. Práce Bruno Latoura “Laboratory Life, Construction of Scientific Facts” (1979, 1986)

- ❖ Změna paradigmatu, co je a není věda, činí z otázky, zda psychoanalýza je věda nebo ne, otázku jen historickou, patřící do období moderny. Psychoanalýza neustále vyvíjí nová paradigmata, přičemž hlavní “laboratoři” psychoanalýzy je psychoanalytická sese/ pracovna psychoanalytika. Tak začínal Freud a většinou pojmů a následných teorií odvodil z pozorování pacientů v průběhu.
- ❖ Uznání, že každá věda má svoji “laboratoř”, v níž jsou zajištěny podmínky ke zkoumání jevů, které daná věda zkoumá. Mimo tuto “laboratoř” dané jevy nelze zkoumat. Významné jsou zde práce Bruno Latoura (sociolog). Co vědci potřebují pro své zkoumání a jaké podmínky musí být splněny, určují zase jenom vědci a diskuse mezi nimi.
- ❖ V psychoanalýze je psychoanalytická sese (laboratoř) dosud nejlepší metodou zkoumání nevědomých procesů a jejich vlivu na duševní zdraví a psychickou diferenciaci.

Latour a šíření vědy, šíření psychoanalýzy

- ❖ Latour v práci *Laboratory Life* (1976, 1989) popisuje systém produkce a přenosu vědeckých poznatků spojený s ostatními sociálními systémy. Čili jak z “laboratoře” dál do světa -
- ❖ Zde má psychoanalýza problém: její poznatky se moc nešíří do ostatních oblastí života než je léčba duševně nemocného pacienta psychologickými prostředky
- ❖ Ve 20. letech 20. století byla snaha rozšířit psychoanalytické poznatky do praktické pedagogiky (jesle, školky). Psychiatrie převzala pojem neurózy, ale neudržela ho. Některé pojmy přešly spontánně do odborného jazyka klinických psychologů a psychiatrů - zejména pojem obranných mechanismů. Snaha najít most k akademické psychologii se objevila v práci Heinze Hartmanna o adaptaci (napsána německy ještě před válkou)
- ❖ Psychoanalytické poznatky částečně pronikly do oblasti řízení podniků a velkých skupin (Tavistock Clinic, časopis “Organisational and Social Dynamics”)
- ❖ Filosofii ovlivnila psychoanalýza nejvíce ve Francii
- ❖ Psychoanalýza v psychiatrii zbytkově zůstala aplikována v léčebném programu Austen Riggs Clinic v MA, USA.
- ❖ V literární vědě asi dominuje Frederic Jameson (*Political Unconscious*, 1981, 1983, 2002)
- ❖ Psychoanalýza pronikla částečně do psychosomatiky (Německo, Francie)
- ❖ Pozorovatelské studie dětského vývoje sehrály významnou roli v dětské psychologii a psychopatologii (Spitz - “hospitalismus”, Erik Erikson “8 věků”)

Šíření jiných věd do psychoanalýzy

- ❖ Psychoanalýza těžila v druhé půlce 20 století z psychologických a psychopatologických výzkumů ranného vývoje dětí, zejména sledování interakce mezi matkou a dítětem - některé výzkumy prováděli psychoanalytici. Např. bylo třeba reformulovat paradigma používající v psychoanalytické teorii pojem “primární narcismus”
- ❖ Psychoanalýza těžila stále bude těžit z neurovědeckých výzkumů mozku, ale spíše jde o verifikaci některých pojmů, jako je nevědomí, nevědomý motiv, nevědomá emoce. Větší vliv na psychoanalytickou praxi neurovědy zatím nemají.
- ❖ Freud těžil hodně z etnografie při práci na Totem a Taboo (začátek 20. století)

Psychoanalýza a její „laboratoř“

- ❖ Pozorování v psychoanalytické sesi nevychází z “tabula rasa”, ale opírá se o různé již dříve pozorované a pojmenované jevy, které tvoří v současné psychoanalýze více teorií (“grounded theory” -Glaser, Strauss, 1967). Nové pojmy a teorie vznikaly, když staré a známé nebylo možno použít. Kleinová vytvořila novou teorii založenou na práci s dětmi. Bion a jeho následovníci reformulovali kleinánské paradigma na základě pozorování pacientů s hraničními a psychotickými poruchami.
- ❖ V posledních letech probíhal výzkum psychoanalytického pojmosloví, které se u různých autorů a teorií překrývá i liší v obsahu. Složitost psychických jevů (jejich multideterminace) způsobuje tzv. nepřesnosti v konstrukci toho, co je pozorováno. Nové pozorování vede buď k novým pojmům nebo revizi starších. Zvláštností psychoanalýzy je skutečnost, že stará paradigma zcela nezanikají, odrážejí například práci s určitými pacienty s určitými (kdysi převládajícími) diagnózami. Psychoanalýza používá svůj bohatý pojmový aparát vzniklý induktivně z pozorování pacientů.
- ❖ Psychoanalýza pracuje s jednotlivými případy - této metodologii nahrává i návrat ke “kazuistikám”, např. v psychosomatické, ale hlavně sociálních vědách. Význam individua v individualizované - individualistické společnosti vzrůstá! Význam biografické metody stoupá.

Psychoanalýza a biografická metoda

- ❖ Význam velmi detailního, podrobného sledování psychických procesů, které by žádná skupinová data nemohla poskytnout. Možnost sledovat detailní materiál v dlouhých časových intervalech. Zahrnutí analytika do psychoanalytické sese nejen jako pozorovatele, ale také jako aktivního účastníka.
- ❖ Bionovo doporučení: začínat každou sesi bez teorií a očekávání, význam překvapení v sesi, žádná sese není stejná....., možnost otevřít pozorování novým jevům
- ❖ Weiss/ Sampson: San Francisco Psychotherapy Research Group - sledování 100 sesí jednoho případu, pacientka C (v 80.letechv USA)
- ❖ Altmann at all. (2014): “Time for change” - sledování psychických změn prostřednictvím sesí jednotlivých pacientů: Three level model sledující dlouhodobé transformace psychoanalytických pacientů. 1. úroveň je fenomenologická: popis změn, jak se jeví pozorovateli. 2. úroveň: relevantní dimenze změny: (a) subjektivní úroveň (pacient), (b) vzorce interpersonálních vztahů, (c) hlavní intrapsychické konflikty, (d) strukturální změny (vnímání sebe a druhých, regulace afektů, vnitřní/vnější komunikace a symbolizace, přimknutí k vnějším a vnitřním objektům); (f) typ diagnózy